

Haziran 2004'deki İstanbul Zirvesi'nde, "Aktif Kademeli Taktik Balistik Füze Savunması" adıyla anılan bir füze savunma kalkanı kurulması için düğmeye basılmıştır.

NATO'nun Füze Savunma Sistemi ve Türkiye

Missile Defense System of NATO and Turkey

Dr. Sıtkı EGELİ
Serbest Araştırmacı

Doç. Dr. Serhat GÜVENÇ
Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
serhatg@khas.edu.tr

Abstract

In November 2010, Ankara endorsed NATO's new strategic concept which, inter alia, called for development and deployment of a ballistic missile defense system. This endorsement in a way removed the uncertainty surrounding Turkey's future within the Western security community. It can be taken as a sign that Turkey continues to value its 60-year NATO membership even though its foreign policy in the last decade has been marked by relentless pursuit of autonomy at regional and international levels. Having renewed its commitment to NATO, Ankara on the hand, risked its relations with Iran and Russia as both have their own reasons to resent its ballistic missile defense system. Regardless, Ankara went even a step further and agreed to host an X-Band radar site in southeastern Turkey which offers a sufficient margin of early warning advantage over previously considered sites in Eastern Europe. This paper argues that NATO's decision to deploy missile shield indicates a major shift in the Alliance's deterrence posture from deterrence by punishment to deterrence by denial. Turkey's decision to host a radar site, on the hand, means Ankara is aware of revival of its "real estate value" for NATO's security and likely to generate profound impact on regional balances in the Middle East in coming decades.

Balistik füzeler, özellikle ileri ve modern bir hava gücünün gerektirdiği finansal, insan gücü veya teknolojik imkânlarla sahip olmayan ülkeler açısından cazip bir seçenek olarak ön plana çıkmıştır.

Giriş

Vladimir Putin, Haziran 2007'de gerçekleştirilen bir G-8 toplantısı sonrasında, ABD ve Rusya arasında yaşanan füze kalkanı gerginliğinden çıkış için önleyici bataryaların ve radarların, Polonya ve Çek Cumhuriyeti yerine Azerbaycan, Irak ve hatta Türkiye'ye konuşlandırılmasını önermişti. Bush yönetiminin, Doğu Avrupa merkezli tasarladığı füze savunma sistemi için Türkiye ve Azerbaycan'ın tercih edilmesiyle bu sistemin Rusya'yı hedeflemediği bir bakıma teminat altına almış olacaktı. Rus lider bu konuşmasında, füze kalkanı projesi bağlamında ABD yönetimleri tarafından bile adı açıkça telaffuz edilmeyen Türkiye'yi de ilk kez gündeme getirmiş oldu.¹ Bush yönetimi bu öneriyi pek ciddiye almadıysa da, 2010'ın son aylarından itibaren Türkiye, füze kalkanı tartışmalarında adı en çok anılan NATO üyesine dönüştü. Bu değerlendirmede NATO balistik füze savunma sisteminin teknik ve teknolojik boyutları, Türkiye açısından askeri ve stratejik sonuçları ile bölgesel ve uluslararası dinamiklere yansımaları ile ele alınacaktır.

Balistik Füze Tehdidi

Balistik füzeyi diğer saldırı silahlarından ayıran fırlatılmasını takiben dik açıya yakın bir açıyla atmosferin üst tabakaları ve uzaya doğru süratle yükseldikten sonra, Dünya'nın çekim gücüyle yavaşlayıp uçuşunun tepe noktasına ulaştığında, yine Dünya'nın çekim etkisini kullanarak bu kez daha büyük bir süratle hedefine doğru tepeden dalaşa geçmesidir. Sayılarla ifade etmek gerekirse; 250 kilometre (km) menzile sahip, yani 250 km mesafedeki hedefleri vurabilecek kapasite-

deki İkinci Dünya Savaşı'nın Alman V-2 füzeleri yerden 100 km (atmosfer-uzay sınırına) kadar yükselmekte ve yere doğru tekrar dalaşa geçtiklerinde 2.500 km/saat, yani ses hızının 2 mislinden fazla bir sürate ulaşmaktadır. Balistik füzenin menzili arttıkça, ulaştığı irtifa ve buna bağlı olarak hedefine doğru dalaşa geçtiğindeki sürati de artmaktadır. Örneğin, günümüzde İran'ın balistik füze envanterinin temelini oluşturan Şahap-3 füzelerinin 1.300 km menzilli türevi için tepe noktası takribi 300 km'ye, yani 100 km'de sona eren atmosferin bir hayli dışına, yere yaklaşma sürati ise 5.500 km/saat, yani ses hızının neredeyse 6 misline yükselmektedir.² Ayrıca; 250-300 km civarında menzile sahip bir balistik füze için 3 dakika, 1.300 km menzile sahip bir füze içinse 10 dakikadan az olan uçuş süresi, hedef alınan ülkeye tanınan reaksiyon süresini başka hiçbir silah sisteminde görülmediği kadar kısaltmaktadır. Karşılaştırma olması açısından, aynı rakamlar 1.300 km menzile gitmeleri söz konusu olduğunda savaş uçakları için 1 ila 1,5 saat civarındadır.

Dolayısıyla, balistik füze saldırısının hedefindeki bir ülkenin fırlatılan füzeyi tespit edip yere yaklaşık temas noktasını belirlemek, ardından bu noktada eğer varsa savunma önlemlerini devreye sokmak için sahip olduğu zaman dakikalar, hatta saniyeler mertebesinde. Gerçekte bu "havadaki mermiyi başka bir mermiyle vurmak" ayarında bir zorluk içermektedir. Tüm bu nitelikleri ve avantajlarından dolayı balistik füzeler, özellikle ileri ve modern bir hava gücünün gerektirdiği finansal, insan gücü veya teknolojik imkânlarla sahip olmayan ülkeler açısından cazip bir seçenek olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle komşularının

üstün askeri gücüne karşı stratejik bir denge unsuru arayışı içerisindeki ülkelerce tercih edilmişlerdir. Madalyonun diğer yüzünde ise, savunma önlemleri açısından önemli zorluklar çıkarıyor olsalar da, balistik füzelerin önemli de zafiyetleri vardır. Bunlar arasında en kritiği hedefe isabet yüzdelerinin çok düşük olmasıdır. Bu yüzde özellikle bölgesel güçlerce konuşlandırılmakta olan görece eski teknolojiye sahip modellerde daha da düşük olduğundan, askeri veya stratejik açıdan kritik önem taşıyan nokta hedeflerine karşı etkinlikleri sınırlıdır.

Sonuçta balistik füzeler konvansiyonel bir çatışmanın seyrini ve sonucunu değiştiremeyecek denli zayıf silah sistemlerdir. Bu önemli dezavantajı aşmak için balistik füzelere sahip ülkelerin sahip olduğu seçenek, füzelerini nokta hedefi niteliği taşıyan askeri ve stratejik noktalardan ziyade, geniş alanlara yayılmış büyük şehirlere, yani hedef ayırımı gözetmeksizin sivil nüfusa karşı bir nevi dehşet silahı olarak kullanılmasıdır. Bu kapsamda sahip olunan ve uluslararası dengeler açısından daha büyük kaygı uyandıran bir diğer seçenek ise, balistik füzelerin kitle imha silahları (KİS), yani biyolojik, kimyasal ya da tercihan nükleer başlıklarla donatılarak, düşük isabet yüzdesinden kaynaklanan zaaflarının kapatılmasıdır. İşte bu sebeple, herhangi bir bölgesel gücün balistik füzelere ilgi göstermeye başlaması, bu ülkenin er veya geç kitle imha silahlarına da ilgi duyacağı yönündeki kaygı ve şüpheleri beraberinde getirmekte; balistik füzeler tekil ve bağımsız bir askeri yetenekten ziyade, kitle imha silahlarının yaygınlaşmasından duyulan kaygıların bir uzantısı muamelesini görmektedir.

Balistik Füze Savunmasının Geçmişi ve Evrimi

Soğuk Savaş süresince iki süper güç arasındaki stratejik ilişkiler, nükleer silahlara dayalı bir “dehşet dengesi” üzerine oturmuştu. “Dehşet silahları” balistik füzeler bu dengenin en önemli unsurları arasındaydı. Denge, her iki tarafın diğerini her koşulda ortadan kaldırmaya yetecek yıkım kapasitesini elinde bulundurmasının bir sonucuydu. Bu karşılıklı yıkım kapasitesi, taraf-

Uluslararası dengeler açısından kaygı uyandıran durum, balistik füzelerin kitle imha silahları ile donatılarak, isabet yüzdelerinin artmasıdır.

ları ön alıcı (pre-emptive) bir nükleer saldırıya girişmekten caydıran unsurlardı. Sonuçta bu kırılabilir denge durumu, nükleer silaha başvurmanın taraflardan hiç birinin yanına kar kalacağı ve mutlaka karşılığını göreceğinin bilinmesinden doğuyordu. Soğuk Savaş'ta nükleer silahlara düşen işlev caydırıcılık (deterrence) ile sınırlıydı. Vuruş (strike) vurgusu nedeniyle, bu tür caydırıcılığa, cezalandırmaya dayalı caydırıcılık (deterrence by punishment) adı veriliyordu. ABD ve SSCB, 1972'de bir anti-balistik füze antlaşması (ABM Treaty) imzalayarak balistik füze savunma sistemlerini belli istisnalar dışında ya-

saklamışlardı. Zira bu tür füze savunma sistemleri “dehşet dengesi”ne halel getirebilirdi. Zaten o dönem teknolojileri ile maliyetinin yüksek, etkinliklerinin ise çok düşük oluşu, bu türden savunma sistemlerinin geliştirilmesinin önündeki en büyük engeldi.³

Ronald Reagan, başkan olup ABD bütçesinden silahlanmaya çok büyük kaynaklar ayırmaya karar verinceye dek balistik füze savunma sistemleri konusunda dişe dokunur bir mesafe kaydedilemedi. Reagan yönetimi, SSCB'nin stratejik olarak ABD'ye denk olduğunu reddedip üstünlük sağlamanın yollarını aradı. Bu kapsamda, Reagan 1983 yılında ABD'nin Stratejik Savunma Girişimi (Strategic Defense Initiative: SDI) adıyla bir füze kalkanı geliştirip konuşlandıracağını ilan etti. Dönemin popüler bilim kurgu filmlerine göndermeyle *Yıldız Savaşları* (Star Wars) olarak anılan bu proje “dehşet dengesi”ni kökten sarsabilecek, yüksek maliyetli bir macera; Sovyetlerin mevcut ekonomik sıkıntılarını derinleştiren yeni bir meydan okuma; bir silahlanma yarıştı. İddialara göre Sovyetler kendi füze kalkanlarını geliştirmek için ABD'den çok daha büyük kaynak tahsis etmek zorunda kaldı. Bu ise büyük olasılıkla Sovyetlerin ekonomik ve siyasi çöküşünü hızlandıran bir rekabete yol açtı. Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılması ve nihayet 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla füze kalkanı bir kez daha gündemden düştü.⁴

Soğuk Savaş yıllarında Doğu ile Batı blokları arasındaki nükleer dehşet dengesinin ana unsurlarından birisini oluşturan, 1970'li yıllardan itibaren de Türkiye'nin komşularının envanterine girmeye başlayan balistik füzelerin geniş ölçekli kullanımına tanık olan ilk çatışma, sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'dır. Bu savaş sırasında her iki taraf da balistik füzeleri dehşet silahı olarak birbirlerinin kentlerine karşı kullanmıştır. Ancak bu füzelerin KİS başlıklı fırlatıldığına ilişkin bulguya rastlanmamıştır. Balistik füzelerin, Türk kamuoyunun gündemine gelmesi ve Türkiye'nin tehdit algılamalarında kendine yer bulması 1991 Körfez Savaşı sırasında olmuş; Irak'ın muhtemelen kimyasal başlıklar da taşıyabilecek kapasitedeki Scud ve türevi balistik füzelerine karşı Türkiye'nin

kendini koruyacak imkânlarla sahip olmadığına fark edilmesi kaygı ve şaşkınlık yaratmıştır.

1990'larda Avrupa'ya ve ABD'nin bölgedeki müttefiklerine yönelik olarak Ortadoğu kaynaklı bir balistik füze tehdit algılamasının ortaya çıkmasıyla birlikte, savunma önlemleri anlamında ABD'nin bu tehdide verdiği karşılığın temelinde, tehdit altında olduğu düşünülen ülkelere veya bölgelere konuşlandırılan Patriot hava savunma sistemleri yer almıştır. Aynı mantıkla, 1991 Körfez Savaşı'nda ABD ve Hollanda tarafından Türkiye'nin güneydoğusundaki birkaç hava üssü ile kentin korunması için konuşlandırılan savunma sistemleri de Patriot'lar olmuştur.⁵

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1991'deki Körfez Savaşı'ndan çıkardığı derslerden birisi ülkenin hava savunması bakımından genel bir zafiyet bulunduğu. Bu zafiyetin giderilmesinde alçak irtifa hava savunma sistemlerine öncelik verilmiştir.⁶ Yine bu savaştan sonra oluşturulan Türk Silahlı Kuvvetleri Hava Savunma Master Planı'nda balistik füze savunması için Patriot türü sistemlerin temini de gündeme gelmiştir. Ancak oldukça pahalı bu sistem için kaynak sıkıntısı çekilmiştir. Körfez Savaşı sırasında Ankara'nın Koalisyon'a verdiği desteğe karşılık olarak, ABD öncülüğünde, Kuveyt, Suudi Arabistan ve BAE'nin katkıları oluşturulan Türk Savunma Fonu'nda biriken tutarların bir bölümünün bu amaçla tahsisi düşünülmüştü. Ancak bu kaynak sadece Türk Hava Kuvvetleri'nin 80 adet F-16C/D alımında kullanılmıştır.⁷ Bir diğer ifadeyle, Türkiye komşularının elindeki balistik füzelere karşı doğrudan savunma önlemi almak yerine, F-16C/D gibi taarruzi hava yeteneklerini güçlendirmek yoluyla cezalandırmaya dayalı konvansiyonel caydırıcılığa ağırlık vermiştir. Zaten Irak'ın mağlup olması ve tehlikenin geçmesinden sonra bu konudaki farkındalık ve kaygılar unutulmuş, konu 2003'de ABD'nin Irak'ı işgaline kadar Türk kamuoyunun gündeminde kendine yer bulamamıştır. Bu çatışmada Irak'tan gelebilecek balistik füze tehdidine karşı, ABD ve Hollanda'ya ait Patriot sistemleri Türkiye'nin güneydoğusuna bir kez daha konuşlandırılmıştır.⁸

Ankara'nın İran'ın nükleer programına ilişkin tutumu, Batılı müttefiklerinden büyük ölçüde ayrılmıştı. Hatta Türkiye, Güvenlik Konseyi'nde nükleer programı nedeniyle İran'a yaptırım uygulanmasını öneren karar tasarısına olumsuz oy vererek, Batı'da "eksen değişikliği" tartışmalarını tetiklemişti.

Hem uçak, hem balistik füzelere karşı etkili olabilecek yeni nesil uzun menzilli hava savunma füzelerinin satın alınmasına yönelik ulusal tedarik projeleri son 20 yıldır sürekli gündemde bulunduğu halde, muhtemelen bütçesel öncelik alamadıklarından bir türlü uygulanamamıştır. 2009'dan bu yana teklif değerlendirme çalışmaları devam eden T-LORAMIDS uzun menzilli hava/füze savunma projesi kapsamında mali kaynaklar tahsis edilse ve süratle karara varılarak sipariş verilebilse dahi, ihaleye konu sistemlerin performansı ve tedarik miktarları itibarıyla Türkiye'deki birkaç stratejik noktanın veya şehrin nispeten kısa menzilli balistik füzelere karşı korunmasını sağlayan bir yetenek kazanılacağı anlaşılmaktadır.⁹

Bölgesel güçlerin elindeki nispeten ilkel balistik füzelerin ortaya koyduğu tehdidin ve bu tehdide karşı savunma önlemlerinin NATO'nun gündemine girmesi, 1991 Körfez Savaşı sırasında Saddam rejiminin Basra Körfezi'nde konuşlu ABD kuvvetleri ile İsrail'e balistik füze saldırıları gerçekleştirmesi ve Irak'a komşu İttifak üyesi Türkiye'nin Irak füzelerinin tehdidi altında kalması sayesinde olmuştur. Körfez Savaşı'nın hemen sonrasında başlayan çalışma ve tartışmalar neticesinde, İttifak'ın güney ve doğu sınırlarında süratle yaygınlaşan balistik füzelere karşı korunma sağlayabilecek füze savunma yapılması ve sistemlerine gerek duyulduğu hususu 1999'da NATO'nun Stratejik Konsepti'ne dâhil edilmiştir. Ardından Haziran 2004'deki İstanbul Zirvesi'nde, "Aktif Kademeli Taktik Balistik Füze Savunması" (Active Layered Tactical Ballistic

Missile Defense - ALTBMD) adıyla anılan bir füze savunma kalkanı kurulması için düğmeye basılmıştır. Bugün hala NATO'nun füze savunma mimarisi ve yetenekleri için ana çerçeveyi oluşturmaya devam eden ALTBMD ile İttifak askeri kuvvetlerine 3.000 km'ye kadar menzili olan balistik füzelere karşı korunma sağlanması hedeflemiş, bu amaçla NATO'nun C³ (command, control and communication: komuta-kontrol-haberleşme) altyapısının füze savunmasının gereklerine göre yeniden yapılandırılması kararlaştırılmıştır. Buna karşılık, füze savunmasının asıl vurucu unsuru olan önleyici füzelerin üye ülkelerin sahip olduğu ve ihtiyaç halinde İttifak'a tahsis etmelerinin beklendiği sistemlerden oluşması kararlaştırılmış, yani NATO'nun kendine ait önleyici füzelere sahip olmayacağı bir çerçeve benimsenmiştir. Benzer şekilde, bazı üye ülkelerin tehdidin niteliği ve acilliği konusundaki çekinmeleri, ayrıca ihtiyaç duyulan fakat ortada olmayan çok büyük çaplı mali kaynakların bir yansıması olarak, sivil hedefler ile NATO ülkelerindeki nüfusun korunması bu ilk safhada ALTBMD'nin kapsamı dışında bırakılmıştır.¹⁰

Füze kalkanı adıyla da bilinen balistik füze savunma sistemlerinin ABD ve Rusya arasında bir gerginliğe dönüşmesi, Bush yönetiminin 2007 yılında Doğu Avrupa'ya kıtalararası balistik füze savunması sisteminin unsurlarını yerleştireceğini açıklamasıyla olmuştur. Bu kapsamda Polonya, kara üslü önleyici (Ground-based interceptors: GBI) füze bataryalarına, Çek Cumhuriyeti ise 360 derece tarama yetenekli uzun menzilli bir izleme radarına (omni-azimuth tracking ra-

dar) ev sahipliği yapmayı kabul etmişti. Sistem, İran'ın nükleer programı ve yakın gelecekte kıtalararası balistik füze yeteneğine kavuşacağı ve hem ABD'yi hem Avrupa'daki müttefiklerini tehdit edebileceği değerlendirmesinden hareketle tasarlanmıştır. İlginçtir, ABD'nin güneydoğu Avrupa'daki müttefikleri bu sistemin sağlayacağı koruyucu şemsiyenin dışındadır. Rusya, ABD'nin füze kalkanı girişimine birkaç nedenle şiddetle muhalefet etmiştir. Sovyetler Birliği'nin nükleer mirasçısı olarak Rusya, füze kalkanını 1972 tarihli ABM Antlaşmasının ihlali olarak görmüştür. Bu antlaşma taraflara en fazla iki tane füze savunma mevzii (site) kurma imkanı tanırken, Doğu Avrupa'ya kurulacak sistem antlaşmada öngörülme-yen bir mevzii anlamına gelmektedir. İkinci olarak sistem, İran kaynaklı muhtemel kıtalararası balistik füze tehdidiyle gerekçelendirilseye de, Rusya'nın nükleer caydırıcılığına ciddi darbe vurma potansiyeli taşıyordu. Üçüncü ve son olarak da, eski Varşova Paktı üyesi ülkelerin NATO'ya katılımına Rusya'nın yüksek perdeden itiraz etmemesinin ardında, ABD'nin bu ülkelerde daimi üs kurmama, daimi birlik konuşlandırmama ve nükleer silah yerleştirmeme taahhüdünün göz ardı edilmesi olarak yorumlanabilirdi. Polonya ve Çek Cumhuriyeti topraklarına kurulacak tesisler, bu uzlaşmaya da aykırıydı. ABD'nin kendi topraklarını korumak için tasarladığı sistemin, Doğu Avrupa'ya yerleştireceği ileri unsurlarının, NATO'nun füze savunma mimarisinin ayrılmaz parçası olacağına ilişkin zor da olsa Nisan 2008 Bükreş zirvesinde uzlaşma sağlanmıştır. Bu uzlaşma ile sadece askeri birlikler ve yüksek değer taşıyan hedeflerin değil, tüm NATO toprakları ile sivil nüfusun da füze kalkanı içine alınması yönünde bir adım atılmıştır.

Ancak Rusya'nın itirazları ve bazı NATO üyelerinin tereddütleri nedeniyle füze kalkanı bir duraklama evresine girmiştir. Bu evrede Türkiye'nin pozisyonunu kuvvetli biçimde ortaya koymasına gerek de kalmamıştır. Barak Obama'nın 2009 yılında ABD Başkanı seçilmesiyle Bush yönetiminin füze kalkanı projesinden vazgeçildi. Bu karar ilk aşamada Rusya'yı rahatlatırken, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nde kısa süreli düş kırıklığına yol açtı. Çünkü Obama yönetimi, kararı alır-

ken bu ülkelere danışmamıştı. Ancak bu karar, ABD'nin balistik füzelere karşı savunma sistemi geliştirmekten vazgeçtiği anlamına gelmiyordu.

2009 yılı istihbarat değerlendirmelerinde, İran'ın kıtalararası balistik füze yeteneğine erişmesinin başta tahmin edilenden çok daha uzun zaman alacağı anlaşılmıştı.¹¹ Obama Yönetimi'nin Eylül 2009'da "Avrupa Aşamalı Uyum Yaklaşımı" (European Phased Adaptive Approach – EPAA) adı verilen yeni bir füze savunma girişimini masaya sürmesiyle NATO füze kalkanına yönelik çalışmalar tekrar ivme kazanabilmiştir. EPAA kapsamında ABD, NATO'nun ALTBMĐ çerçevesinde kazanmaya başladığı C³ altyapısına paralel olarak, 2011'den itibaren Avrupa denizlerine önleyici füzeler taşıyan ABD savaş gemileri, 2015'ten itibaren kara üslü önleyici füzeler konuşlandırmayı ve bunların yeteneklerini yıllar içerisinde hem tehdit seviyesinde, hem de teknolojideki gelişmeler paralelinde artırmayı önermiştir. EPAA planının en azından 2020'ye kadarki safhalarında konuşlandırılması hedeflenen önleyici füzeler Rusya'nın kıtalararası balistik füzelerine ciddi bir tehdit oluşturmamaktadır. Ayrıca, ABD'nin kendi topraklarını korumaya yönelik kıtalararası füze kalkanı ile Avrupa'da oluşturulacak bu yeni füze savunma kalkanı arasındaki doğrudan ilişki de EPAA sayesinde zayıflamıştır. Bu sayede EPAA daha önceki ABD önerilerinden daha geniş kabul görmüş ve yeni İttifak füze savunma stratejisinin kabulünün önünü açmıştır.

ABD'nin yeni önerisi, NATO'nun yeni bir stratejik konsept üzerindeki çalışmalarını sırasında değerlendirmeye alınmıştır. Bu kapsamda beyin fırtınası yürütmek üzere ABD eski Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın başkanlığında bir Uzmanlar Grubu da oluşturulmuştu. Bu uzmanlar grubunda Büyükelçi Ümit Pamir de bulunuyordu. Uzmanlar Grubu, yeni stratejik konseptle ilişkin tespit ve önerilerini 17 Mayıs 2010'da kamuoyuna açıkladılar. NATO'nun balistik füze tehdidine karşı tedbir alması gereğine bir kez daha dikkat çekilirken, isim zikredilememekle birlikte, Avrupa'ya yönelik balistik füze tehdidinin Körfez'den kaynaklandığı tespiti yapılmıştı.¹²

NATO üyeliğinin 60. yılı nedeniyle Türkiye'yi ziyaret eden Genel Sekreter Rasmussen, füze kalkanına ait radar üssüne ev sahipliği yapmayı bizzat Türkiye'nin istediğini ifade ederek bu hususu teyit etmiştir.

Sonraki altı ay boyunca, balistik füze savunma sistemi Türkiye'nin NATO üyeliğinin temel tartışma eksenini oluşturdu. Neredeyse 60 yıllık bir geçmişi olan Türkiye'nin NATO üyeliğinin geleceğinin bir tek "silah sistemi" boyutuna indirgenmesinin altında Türkiye-İran ilişkileri yatıyordu. Ankara'nın İran'ın nükleer programına ilişkin tutumu, Batılı müttefiklerinden büyük ölçüde ayrılmıştı. Hatta Türkiye, Güvenlik Konseyi'nde nükleer programı nedeniyle İran'a yaptırım uygulanmasını öneren karar tasarısına olumsuz oy vererek, Batı'da "eksen değişikliği" tartışmalarını tetiklemişti. Üstüne üstlük Mayıs 2010'da İsrail ile ilişkilerin özellikle *Mavi Marmara* baskını sonrası giderek kötüleşmesi, eksen tartışmalarını iyice alevlendirmiş; AKP'nin Türkiye'yi Batı'dan

uzaklaştırmaya dönük bilinçli bir politika izleyip izlemediği ve Türkiye'nin hala güvenilir bir müttefik olup olmadığı sorgulanır olmuştu.

Bu ortamda Türkiye'nin balistik füze savunma sistemine ilişkin kararı Batı ittifakı içerisindeki konumu bakımından hak ettiğinin ötesinde bir önem kazanmıştı. NATO'nun füze savunma sistemi, Türkiye açısından sadece teknik ya da askeri bir konu olmaktan çıkmış, ülkeyi uzun erimli sonuçlar doğuracak temel bir stratejik tercihin eşğine getirmişti. Bu aslında son on yıla damgasını vuran, dış politikada seçenekler yelpazesini ve manevra alanını olabildiğince geniş tutma anlayışının sınırlarına dayanıldığı anlamına da geliyordu. Zira Obama'nın yeni önerisi, pek çok NA-

Türkiye'nin ABD radarına ev sahipliği yapma kararı, ABD ve dolayısıyla NATO'nun varlığının ve görünürlüğü'nün giderek artacağı bir süreci başlatmış olabilir.

TO üyesinin füze kalkanı konusundaki tereddütlerini ortadan kaldırmıştı. Rusya bile eskisi kadar şiddetle itiraz etmiyordu. Ankara'nın önünde iki seçenek vardı. Ya füze savunma sistemine onay verilecek ve NATO içerisindeki yeri perçinlenecek; ya da karşı çıkılacak ve Türkiye'nin NATO üyeliği tartışmalı hale gelecekti. İster istemez İran ile NATO arasında bir tercih yapılacaktı algısı oluşmuştu. Üstelik yaklaşık bir yıl önce Türkiye, Rasmussen'in NATO Genel Sekreterliği'ne itirazı nedeniyle ittifak içinde kısa süreli bir yalnızlık yaşamıştı. Bu kez daha uzun süreli ve çok daha ağır sonuçlar doğurabilecek bir yalnızlık ve belki de dışlanma söz konusu olabilecekti.

Türkiye, Kasım 2010 Lizbon zirvesinde, balistik füze savunma sistemini de içeren yeni stratejik konseptte onay verdi. Onay aşamasından önce Ankara bir takım kaygılarına ve çekincelerine dair güvence almaya çalıştı. Bunların en önemlisi, balistik füze savunma sistemi bağlamında hiç bir ülkenin adının tehdit kaynağı olarak zikredilmemesiydi. Ankara'nın İran ve NATO arasında birincisi aleyhine bir tercih yaptığı algısını hafifletmek adına ısrarcı olduğu bir çekinceydi. NATO belgelerinde hiçbir ülke isminin, özellikle de İran'ın adının açıkça zikredilmemesi sağlandıysa da, sistemin öncelikle kime ya da hangi ülkeye karşı geliştirildiği konusunda pek tereddüt bulunmadığı da söylenemez.

Lizbon zirvesinde oluşan uzlaşma doğrultusunda NATO, ALTBMD çerçevesinde tesis edilmesine zaten başlanmış olan C³ altyapısının yeteneklerini tüm ittifak topraklarının ve nüfusun korunmasına izin verecek şekilde geliştirilmesini kararlaştırmış; önleyici füzelerin ise eskiden olduğu gibi İttifak'a üye ülkelerce tahsis edilecek

sistemlerden oluşmaya devam edeceği, bu kapsamda ABD'nin EPAA kapsamında Avrupa'ya konuşlandıracağı radar ve önleyici füzelerin NATO füze kalkanının merkezine oturması kabul görmüştür.¹³

Daha bu kararın yarattığı tartışmalar dinmeden Türkiye, bir adım daha ileri giderek, ABD'ye ait bir izleme radarının NATO'nun balistik füze savunma sisteminin bir unsuru olarak Türkiye topraklarında konuşlandırılmasına izin verdi. İlginçtir bu kararın kamuoyuna açıklanması, Türkiye'nin BM'nin *Mavi Marmara* raporunun İsrail tarafından sızdırılmasına tepki olarak, Tel Aviv ile diplomatik ilişkilerinin seviyesini düşürdüğünü ilan etmesinden kısa bir süre sonra gerçekleşti.¹⁴ Bu zamanlama ile muhtemelen İsrail ile ilişkilerin daha da bozulmasını nedeniyle, Türkiye'nin NATO içerisindeki yeri, konumu ve nihayet güvenilirliğinin sorgulanması da bir ölçüde engellenmiş oldu.

ABD tarafından NATO balistik füze sistemine tahsis edilen X-band radarının, Malatya Kürecik'e yerleştirileceğinin anlaşılmasıyla, NATO açısından öncelikli balistik füze tehdidi kaynağı iyiden iyiye belirginleşmiş oldu. Bu radar tesisinin Doğu Avrupa yerine Türkiye'ye konuşlandırılması, reaksiyon süresinde saniyeler mertebesinde avantaj sağlamaktadır. Çalışmanın başında aktarılan veriler penceresinden düşünüldüğünde, bu hiç de yabana atılacak bir avantaj değildir. Türkiye'nin ABD radarına ev sahipliği yapma kararı, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte neredeyse sadece İncirlik'le sınırlı kalan ABD (ve dolayısıyla NATO) varlığının (ve görünürlüğü'nün) giderek artacağı bir süreci başlatmış olabilir. Soğuk Savaş

süresince Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunun neredeyse tek belirleyicisi olan, "emlak değeri"nin (real estate value) yeniden yükseldiğini ve Türkiye'nin "Batılı kimliği"ni tanımlama bakımından önem kazanacağını düşünmek doğru olur.¹⁵

Bir diğer değişim, Türk karar vericilerin İran'ın nükleer programına ilişkin değerlendirmelerinin "niyetlere" değil, artık "yetenekler"e odaklandığını göstermektedir. En kestirme ifadesiyle, komşu İran'a bakışta "gerçekçilik" yeniden hakim olmuşa benzemektedir. Yani İran'ın nükleer programının barışçı olup olmadığı; hatta nükleer bomba üretme aşamasına gelse bile öncelikli hedefin Türkiye olup olmayacağına ilişkin niyet okumalar bir yana bırakılmıştır. Onun yerine askeri nükleer güce sahip bir İran'ın bölgesel denklemede edineceği üstünlüğün nasıl dengelenebileceğine yoğunlaşmıştır. NATO üyeliğinin 60. yılı nedeniyle Türkiye'yi ziyaret eden Genel Sekreter Rasmussen, füze kalkanına ait radar üssüne ev sahipliği yapmayı bizzat Türkiye'nin istediğini ifadeyle bu hususu teyit etmiştir.¹⁶

Dolayısıyla, hem günümüzde hem de geleceğe yönelik olarak mevcudiyeti yadsınamaz balistik füze tehdidi ve onunla bağlantılı nükleer tehdidin karşılanması ve etkisiz kılınması anlamında Türkiye'nin ABD ve NATO ile ittifak bağlarına ve garantilerine güvendiğine şüphe yoktur. Daha uzun süre de savunma ve güvenlik politikalarını bu bağlar ve garantiler, dolayısıyla tesis edilmekte olan füze kalkanı çerçevesinde şekillendirmek durumunda kalacağı öngörüsü yapılabilir. Hatta bir yönüyle, NATO ve ABD tarafından tesis edilmekte olan füze savunma kalkanının, Soğuk Savaş yıllarının nükleer "genişletilmiş caydırıcılık" (extended deterrence) ve buna bağlı "mahrum bırakma yoluyla caydırıcılık" (deterrence by denial) kavramlarının bir uzantısı ve tamlayıcısı niteliğini kazandığı, hatta operasyonel manada nükleer caydırıcılığı da içine alan yeni ve daha geniş bir çerçeve oluşturarak Türkiye'nin savunma konjonktürünün önemli bir unsuru haline geldiği rahatlıkla söylenebilir.

Bu yönüyle, Soğuk Savaş yıllarında ABD'nin Avrupa'daki müttefiklerine sağladığı taktik nükleer

silahlara dayalı "genişletilmiş caydırıcılık" garantilerinin, Soğuk Savaş sonrasında dönüşümden geçerek "mahrum bırakma yoluyla caydırıcılık" olgusuna evrildiği söylenebilir. Genişletilmiş caydırıcılıkta, ABD'nin müttefiklerine karşı bir saldırının gerekirse nükleer silahlar kullanılarak karşılıksız ve cezasız bırakılmayacağı mesajı verilerek saldırının caydırılması hedeflenmektedir. Mahrum bırakma yoluyla caydırıcılık yaklaşımında ise, ABD tarafından devreye sokulacak etkili savunma önlemleri sayesinde, müttefiklere yapılacak bir saldırının askeri ve siyasi hedeflerine ulaşmasının ABD tarafından engelleneceği olgusu ağırlık kazanmaktadır. Bu yönüyle Avrupa'nın balistik füzelerle karşı savunulması için ABD tarafından tahsis edilmekte olan kaynaklar, Soğuk Savaş sonrası dönemde önemi artan mahrum bırakma yoluyla caydırıcılık doktrininin önemli bir unsurunu teşkil etmektedir.¹⁷

NATO Füze Kalkanı'nın Olası Bölgesel ve Uluslararası Sonuçları

EPAA'nın ilk üç safhası çerçevesinde kazanılması hedeflenen yetenekler, öncelikle Avrupa'nın ve bölgedeki diğer ABD müttefiklerinin balistik füze tehdidine karşı korunmasına yönelikken, 2020'li yıllarda 4ncü safhanın uygulamaya aktarılmasıyla birlikte artık ABD anakarasına yönelik kıtalararası balistik füzelerin henüz Ortadoğu veya Avrupa üzerindeki vurulmaları imkânı yaratılarak, ABD'nin son 30 yıldır belki de en öncelikli stratejik hedefini teşkil eden ABD anakarasının nükleer başlıklı balistik füzelerden korunması hedefine yaklaşılmaktadır. Esasen ABD tarafından önümüzdeki 10 yıl içerisinde NATO müttefiklerinin ve genelde Avrupa'nın balistik füze tehdidine karşı savunulması amacıyla bu denli büyük mali ve askeri fedakârlıkta bulunacak olmasının ardındaki önemli stratejik gerekçelerden birisinin, EPAA'nın 4. safhası ile ABD anakarasına yönelik füze tehdidinin bertaraf edilmesi arasında kurulan bu doğrudan bağ olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan ABD anakarasına ulaşabilecek kapasitedeki kıtalararası balistik füzelerini, ABD ile arasında Soğuk Savaş yıllarından bu yana devam

NATO'nun balistik füze savunma sisteminde üstlendiği rol, Türkiye'nin 21. yüzyılın ikinci on yılında güvenlik için Batı ittifakı ile bağlarını sürdürmeye ve hatta güçlendirmeye karar verdiğine işaret etmektedir.

eden nükleer dengenin ve nükleer caydırıcılığının ana unsuru olarak gören Rusya Federasyonu'nun, EPAA'nın 4ncü safhasının hayata geçirilmesi ihtimalinden büyük rahatsızlık duyduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Moskova'nın bu olasılığa karşı vermeye başladığı tepkiler ve bu durumun Türkiye-Rusya ilişkileri üzerindeki yansımaları, EPAA'nın yukarıda özetlenen safhalarının birer birer devreye girmesiyle birlikte Türkiye'nin karşı karşıya kalacağı yeni stratejik denklemlerin sadece birisini teşkil etmektedir.

Avrupa'yı koruması öngörülen NATO füze kalkanının aslında neredeyse tamamıyla ABD tarafından tahsis edilmiş yetenekler üzerinde şekilleniyor olması sebebiyle, bir füze saldırısı anında kritik kararların NATO'nun karmaşık yapılarından ziyade, ABD'nin zaten NATO müttefiklerine ihtiyaç göstermeksizin kendi kendine yeterli bir nitelik arz eden ulusal komuta-kontrol süreçleri çerçevesinde alınması sonucunu doğurabileceği de göz ardı edilmemelidir. NATO tarafından tesis edilmekte olan füze kalkanının koruması altına girebilmek için Türkiye'nin yapması gereken tek fedakârlığın, EPAA çerçevesinde ABD'nin Kürecik'e tamamen "savunma amaçlı" bir radar yerleştirilmesine izin vermektir ibaret olacağı şeklinde siyasi otoritenin en tepesindeki isimlerce de teyit edilen bir algı mevcuttur. Bu varsayım kısa vade için geçerli olsa bile, EPAA'nın takip eden safhaları incelendiğinde, önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin gerek NATO, gerekse ABD ile ilişkileri bağlamında yeni talep ve beklentilerle karşı karşıya kalabileceği anlaşılmaktadır.

İlaveten, EPAA'nın ilerleyen safhalarında ağırlığın Karadeniz'deki deniz unsurlarına kayması ih-

timali, Karadeniz'e girebilecek savaş gemisi sayısı ile bu gemilerin Karadeniz'de kalabileceği süreleri sınırlayan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin göz ardı ya da tadil edilmesi yönündeki baskıları da beraberinde getirebilecektir. Rusya'nın, üstelik kendi kıtalararası balistik füzeleri için de tehdit oluşturacak ABD savaş gemilerini kıyıların hemen açığında görmekten duyacağı rahatsızlığı ve bu olumsuzluğu engellemek için Montrö Anlaşması hükümlerinin harfiyen uygulaması yönünde Türkiye'ye uygulayacağı baskıyı tahmin etmek hiç de zor değildir. Örneğin, Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Vladimir İvanovski konuya ilişkin bir mülakatta, "ABD askeri gemileri sürekli Karadeniz'e giriyor. Bu gemiler füze-radar sistemiyle donatılmıştır. Bunlar füze kalkanıyla birlikte faaliyet halinde. Bunun gerisindeki hedefi anlıyoruz" demiştir.¹⁸ Öte yandan, Ankara, füze kalkanına katılmanın sonuçları konusunda hem iç kamuoyu hem de Türkiye'nin komşularına ılımlı mesajlar vermeye gayret etmekteyse de, füze kalkanı konusunda dış çevrelerde Washington'un beyanlarına daha fazla itibar edildiği anlaşılmaktadır. Rus Büyükelçinin yukarıda alıntılanan mülakatta "Amerikalıların her zaman lafi dolandırmadan açık konuştukları"na vurgu yapması bu bağlamda ilginçtir.

Tüm bu gelişmeler, EPAA'nın önümüzdeki 10 veya 20 yıllık dönemde ABD ile Rusya arasındaki stratejik dengeler ve bu bağlamda yaşanacak tartışma ve çekişmelerin merkezinde yer alabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, bir taraftan EPAA'nın önemli unsurlarına ev sahipliği yapan, diğer taraftan da Rusya ile yakın siyasi, ekonomik ve özellikle de enerji bağlarının geliştirilmesine büyük önem veren bir ülke olarak Türkiye'nin,

füze savunması vesilesiyle ABD ile Rusya arasında yeniden şekillenmekte olan stratejik nükleer silahlara ilişkin rekabetin içine çekilmesi ve iki taraf arasında kalması olasılığını ortaya çıkarmaktadır.

İran, Türkiye'nin NATO füze kalkanına dâhil olmasından ve bu kapsamda EPAA'nın önemli unsurlarından birisi olan füze tespit-takip radarının Kürecik'e yerleştirilmesinden duyduğu rahatsızlığı saklamamış, hatta İran'a yönelik bir saldırı hatta tehdit durumunda öncelikle bu radarı hedef alacağını ilan etmiştir.¹⁹ Gerek Türkiye'nin, gerekse İran'ın güneyindeki Körfez ülkelerinin sadece ABD tarafından sağlanabilen füze savunmasının ve ABD'nin caydırıcı şemsiyesinin altına girmeye başlamaları, nükleer silahlara ilgi duymaya başladığı ilk günden itibaren İranlı karar vericilerin hesaba katmış olmaları gereken öngörülebilir bir gelişmedir. Bu itibarla, İran'ın nükleer silah programı ve onunla doğrudan bağlantılı balistik füze yeteneklerinde radikal bir değişim yaşanmadığı sürece, Türkiye'nin füze kalkanına yönelik politikalarını ve tutumunu değiştirmesi için herhangi bir sebepten bahsedilemez.

Diğer yandan, Türkiye'nin son birkaç yıldır geleneksel politikalarından ayrılarak Arap ülkeleri lehine ve İsrail karşıtı bir tavır takınmış olması itibarıyla, Kürecik'e yerleştirilen ABD radarının öncelikle İsrail'in füze savunmasına hizmet edeceği yorumları, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri bütününde pürüz yaratabilecek bir boyuta işaret etmektedir. Türkiye'deki siyasi otorite bu yöndeki iddiaları şiddetle reddederek, Kürecik'teki radarın NATO amaçları dışında ve İsrail'in korunmasında kullanıldığının belirlenmesi durumunda ABD ile imzalanmış protokolün derhal feshedileceğini ilan etmiştir.²⁰

Kürecik'teki radarın tespit ettiği balistik füzelere ait veriler bir Türk generalinin de görev yapacağı Ramstein-Almanya'daki merkeze ulaştıktan sonra diğer tüm İttifak üyeleri gibi ABD ile de paylaşılacak ve bir kez ABD'nin C2BMC şebekesine dâhil olduktan sonra bu verinin ABD askeri yapılanması içerisindeki hangi kullanıcılarca,

hangi coğrafyalarda ve hangi amaçlarla kullanıldığının tespiti ve takibi mümkün olamayacaktır. ABD'nin İsrail'in füze savunmasında üstlendiği aktif ve doğrudan rol hesaba katıldığında ve iki ülke arasında bu alanda son 20 yıldır sürdürülen ve ortaklaşa finanse edilen programlar ile karşılıklı veri paylaşımı ve hatta ortak füze önleme tatbikatları göz önüne alındığında, Kürecik radarının elde ettiği verilerin İsrail'in veya başka bir ülkenin savunmasında kullanılmayacağını ummak mantıklı ve gerçekçi değildir. Nitekim ABD'li yetkililer de, Kürecik'le birlikte dünyanın her tarafındaki sensörlerden gelen verilerin küresel taktik resme dahil edildiğini, bu taktik resmin İsrail'in de diğer ülkelerin de füze savunmasında kullanılacağını gizlememektedir.²¹ Yine basına yansıdığı kadarıyla, Şubat ayında gerçekleştirilen bir ABD-İsrail ortak tatbikatında ateşlenen füze Malatya'daki radar istasyonundan izlenmiş ve sistemin yetenekleri sınanmıştır.²²

Sonuç olarak NATO'nun balistik füze savunma sisteminde üstlendiği rol, Türkiye'nin 21. yüzyılın ikinci on yılında güvenlik için Batı ittifakı ile bağlarını sürdürmeye ve hatta güçlendirmeye karar verdiğine işaret etmektedir. Bu kararın sadece güvenlik politikasında değil, dış politika ve bölgesel öncelikler üzerinde de ağırlığa sahip olacağını düşünmek yerinde olur. Avrupa Birliği ile yaşanan tikanlıklar göz önüne alındığında, Arap Baharı sonrası ortaya çıkan yeni konjonktürde, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin ağırlık merkezinin bir kez daha Washington'a kaydığına şüphe yoktur. Burada bir ihtiyat payı koymada yarar var. Füze kalkanı bağlantısı ilk ağızda Soğuk Savaş süresince Türkiye'nin batı ile bağlarının, sadece güvenlik ve emlak değeri üzerinden tanımlanışını çağrıştırmaktadır. Ancak yeni dönemde Türkiye, sadece coğrafi konumuna değil, demokrasisinin niteliğine bakılarak da değerlendirilmeye başlamıştır. Arap Baharının (ya da Uyanışının), Türkiye "örneği" ya da "modeli" tartışmalarını da tetiklediği göz önüne alındığında, Batı ile ilişkilerini yeniden tanımlayan Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolünü ve ağırlığının da bu süreçten etkilenmesi kaçınılmazdır.

□

DİPNOTLAR

- 1 "Putin Offers Alternatives on Missile Defense," 8 Haziran 2007, *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2007/06/08/world/europe/08cnd-missile.html>, ziyaret tarihi: 23 Mart 2012.
- 2 Balistik füzelerin özellikleri, tarihçesi ve kullanımı hakkında daha kapsamlı bilgi için: Sıtkı Egeli, *Taktik Balistik Füzeler ve Türkiye*, Ankara, Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 1993, s.2-31.
- 3 Nükleer savunma sistemleri, nükleer saldırı sistemlerinden üç kat daha pahalıya mal oluyordu. Bu konuda bkz. Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York: St. Martin's Press, 1983, s. 249-256.
- 4 Norman Friedman, *The Fifty Year War: Conflict and Strategy in the Cold War*, London: Chatham Publishing, 2000, s. 461.
- 5 Ufuk Güldemir, "Patriot'lar ne kadar güvenli?," *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1991.
- 6 Doğan Beyazıt, "Alçak İrtifa Hava Savunması" *Savunma*, Yıl 1, Sayı 2, Ağustos-Eylül 1998, s. 36-37. TSK'nin önceliklerini belirlerken, o dönem sadece Türkiye'nin ABD gibi Batılı mütteşklarının uygulayabildiği "Koalisyon kuvvetlerinin Irak'a yönelik hava taaruzlarında kullandığı taktik"e odaklanması ilginçtir.
- 7 Hakkı Arıs, "Türkiye'nin Hava Savunması: Genel Bir Bakış," *Savunma ve Havaçılık*, 1/1992, s.52
- 8 Nicholas Fiorenza, "In Reprise of 1991 Role, Dutch Patriots Deploy to Turkey", *Defense News*, 17 Mart 2003, s.23.
- 9 İbrahim Sünnetçi, "Lizbon Zirvesi NATO'nun Yeni Füze Savunma Stratejisi'nde Türkiye'nin Rolü!", *Savunma ve Havaçılık*, No:141, , s.154. Ümit Enginsoy ve Burak Ege Bekdil, "Raytheon Touts Local Beneşts In Turkish Missile Defense Bid", *Defense News*, 13 Haziran 2011.
- 10 NATO'nun füze savunma alanında geçtiği aşamaların incelenmesinde faydalanılan başlıca kaynaklar: Ian Davis, "NATO and Missile Defence", *Military Technology*, 2/2005, s.55. John C. Rood, "BMD after Bucharest NATO Summit", *Military Technology*, 8/2008, s.18. "Missile Defence: The Alliance Perspective", Report to NATO Parliamentary Assembly, *Military Technology*, 8/2008, s.19-25.
- 11 Mark Fitzpatrick, "A Prudent Decision on Missile Defence" *Survival*, 51/6, (2009), s.5-12.
- 12 *NATO 2020: Assured Security; Dynamic Engagement: Analyses and Recommendations of the Group of Experts on a New Strategic Concept for NATO*, (17 Mayıs 2010), http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2010_05/20100517_100517_expertsreport.pdf (ziyaret tarihi: 20 Mart 2012).
- 13 Robert Wall, "Alliance Agenda", *Aviation Week & Space Technology*, 29 Kasım 2010, s.26.
- 14 "İsrail'le İlişkiler Resmen Koptu," *Milliyet* (2 Eylül 2011), <http://siyaset.milliyet.com.tr/israil-le-iliskiler-resmen-koptu/siyaset/siyasetdetay/02.09.2011/1433857/default.htm>, ziyaret tarihi: 23 Mart 2012.
- 15 Bkz. Alan O. Makovsky, "Turkey," *The Pivotal States*, der. R. Chase, E. Hill ve P. Kennedy, içinde, New York: W. W. Norton & Company, 1999, s. 88-118..
- 16 "Füze Kalkanını Türkiye İstedi," *Hürriyet*, 11 Şubat 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19893705.asp>, ziyaret tarihi: 25 Mart 2012.
- 17 Baker Spring, *Europe, Missile Defense, and the Future of Extended Deterrence*, WebMemo, No.2080, Washington, D.C., The Heritage Foundation, 25 Eylül 2008, s.1-2. Manpreet Sethi, "New Face of Security: Missile Defense Rewrites Nuclear Strategies", *Defense News*, 16 Ocak 2006, s.21.
- 18 "Füze Kalkanında İsrar Misilleme Getirir," *Cumhuriyet*, 4 Mart 2012.
- 19 Ekber Karadağ, "İran'ın ilk hedeş Malatya", *Cumhuriyet*, 27 Kasım 2011.
- 20 Ekber Karabağ, "İran'dan Ankara'ya Suçlama: Füze Kalkanı İsrail'i koruyor", *Cumhuriyet*, 10 Ekim 2011. Aslı Aydıntaşbaş, "Ankara Füze Kalkanı İstemiyor", *Milliyet*, 16 Aralık 2010. Beyaz TV, *Füze değil, radar üssü*. "Amacı dışında kullanılamaz", *Anadolu Ajansı*, 4 Kasım 2011, <http://aa.com.tr/tr/alt-manset-haberleri/101362-amaci-disinda-kullanilamaz> (Erişim tarihi: 24 Aralık 2011).
- 21 Marvin Leibstone, "International Cooperation & Missile Defence Program", *Military Technology*, 8/2009, s.46. O'Reilly, *Way forward*, s.38. "ABD'den kalkan itirafı", *Hürriyet*, 17 Eylül 2011. "U.S. Maintains Full Control of Turkish-Based Radar", *Defense News*, 30 Ocak 2012.
- 22 "İsrail, Malatya'daki Füze Kalkanını da Test Etmiş," *Hürriyet*, 13 Şubat 2012.